

Titelgegevens / Bibliographic Description

Titel	Jodocus van Lodenstein en Willem Sluiter bewerkt voor de 'Evangelische gezangen' / J. van den Akker.
Auteur(s)	Akker, J. van den
In	<i>Nadere Reformatie en literatuur. Speciaal nr van: Documentatieblad Nadere Reformatie</i> , 19 (1995), no. 1 (Voorjaar), p. 86-96.
Copyright	2006 / J. van den Akker SSNR Claves pietatis.
Producent	Claves pietatis / 2007.08.08; versie 1.0
Bron / Source	Onderzoeksarchief / Research Archive Nadere Reformatie
Annotatie(s)	Samenvatting van een scriptie, Amsterdam VU.
Website	Sleutel tot de Nadere Reformatie
Nummer	B97005920

De digitale tekst is vrij beschikbaar voor persoonlijk gebruik, voor onderzoek en onderwijs. Respecteer de rechten van de rechthebbenden. Commercieel gebruik is niet toegestaan.

The digital text is free for personal use, for research and education. Each user has to respect the rights of the copyright holders. Commercial use is prohibited.

Het 'Onderzoeksarchief Nadere Reformatie' bevat digitale documenten over het gereformeerd Piëtisme en de Nadere Reformatie in Nederland tot 1800. Het is doorzoekbaar met de 'Bibliografie van het gereformeerd Piëtisme in Nederland (BPN)' op de website 'Sleutel tot de Nadere Reformatie'.

The 'Research Archive Nadere Reformatie' contains digital documents about reformed Pietism and the Nadere Reformatie in the Netherlands until 1800. These can be retrieved by searching the 'Bibliography of the reformed Pietism in the Netherlands (BPN)' database at the 'Sleutel tot de Nadere Reformatie' website.

JODOCUS VAN LODENSTEIN EN WILLEM SLUITER BEWERKT VOOR DE *EVANGELISCHE GEZANGEN*¹

J. van den Akker

'Want vooreerst, wat *Lodenstein*, *Sluiter* of andere Godzalige mannen aangaat van vorige dagen, wier liederen men eenige weinigen in onzen bundel heeft opgenomen, ik geloof dat men dat alleen gedaan heeft om die mannen als een brug te doen dienen, om die anderen zoo veel te gemakkelijker daarover, bij het volk ingang te doen vinden. - En wanneer men dan daarbij nog in aanmerking neemt, dat men die liederen van *Lodenstein* en andere Godzalige mannen niet heeft opgenomen, gelijk men die vindt in hunne geschriften, maar schandelijk verdraaid, verknooid en verwrongen, met grovere of geringere afwijkingen en uitlatingen; wat kan of moet men daarvan oordeelen, indien men niet willens blind wil zijn, en dat licht dat in ons is, in duisternis veranderen? Of zal men gelooven, dat die verandering slechts in den vorm bestaat, gereed gemaakt voor het kerkgebruik? Die het na onderzoek gelooven kan, ik zal hem het niet verder zoeken te beletten.'

Dit is een van de argumenten die Hendrik de Cock gaf tegen het gebruik van de *Evangelische Gezangen*² in zijn boekje *De zoogenaamde Evangelische Gezangen, de oogappel der vervoerde en verleide menigte in de Sijnodaal Hervormde Kerk*³. De Cock verzette zich fel tegen de verplichting om elke kerkdienst minstens één gezang te zingen. Eerder had hij al een boekje van Jacobus Klok uitgegeven met hetzelfde onderwerp⁴. Er zouden nog andere publikaties volgen⁵. De argumenten tegen de *Evangelische Gezangen* waren: de invoering en wijze van invoering gingen in tegen de artikelen 55 en 69 van de Synode van Dordrecht (1618/1619); de leer is in de gezangen verdorven, verbasterd, verminkt en veranderd; de opstellers zijn niet voldoende bekend met de verborgenheden van het koninkrijk der Hemelen en de zangwijzen passen beter op het toneel dan in de kerk⁶. De conclusie van Klok ligt er dan ook niet om: 'Het gezangenboek in zijn geheel beschouwd, deze 192 gezangen zijn kortom mijns inzien Sirenische minneliederden, om de Gereformeerden al zingende van hun zaligmakende leer aftehelpen'⁷. In dit artikel zullen we nagaan in hoeverre de gedichten van Jodocus van Lodenstein en Willem Sluiter werkelijk 'schandelijk verdraaid, verknooid en verwrongen' zijn.

-
1. Dit artikel is tot stand gekomen naar aanleiding van het specialisatiecollege 'De Nadere Reformatie in liedbundels', gegeven door dr. J. Vree aan de Vrije Universiteit, najaar 1993.
 2. *Evangelische Gezangen, om nevens het boek der Psalmen bij den openbaren godsdienst in de Nederlandsche Hervormde Gemeenten gebruikt te worden; op uitdrukkelijken last van alle synoden der voornoemde gemeenten bijeen verzameld en in orde gebragt in de jaren 1803, 1804 en 1805*, Amsterdam 1806.
 3. H. de Cock, *De zoogenaamde Evangelische Gezangen, de oogappel der vervoerde en verleide menigte in de Sijnodaal Hervormde Kerk, ja zelfs nog van sommige van Gods kinderen uit blindheid, en om dat zij dronken geworden zijn door den wijn harer hoererijen, nader nog getoetst, gewogen en te ligt bevonden, ja strijdig met al onze Formulieren van Eénheid en Gods Woord*, Groningen 1835, 13.
 4. J. Klok, *De Evangelische Gezangen getoetst en gewogen en te licht gevonden*, Groningen 1834.
 5. Bijvoorbeeld: H. de Cock, *De dagon onzer dagen, (de afgod van Asdod, waaraan onze Evangelische Gezangen niet ongelijk zijn,) gevallen voor de arke des Heeren, en weder opgerigt, valt voor de tweede reis, en breke het hoofd en de beide handpalmen! (Samuel V: 1-5)*, Amsterdam 1836.
 6. De Cock, *De zoogenaamde Evangelische Gezangen*, 64.
 7. Klok, *De Evangelische Gezangen*, 74.

Gezangen van Jodocus van Lodenstein

Vier liederen van Jodocus van Lodenstein (1620-1677) hebben als grondslag gediend voor vier Evangelische gezangen⁸. De vier gedichten waarop de gezangen gebaseerd zijn staan in Van Lodensteins *Uyt-spanningen*⁹. Gezang 21 'Tevredenheid in Gods beschikking' is afgeleid van 'Hert-sterckte in JEHOVA I'¹⁰. Gezang 43 'De zielverheffing tot Jezus' is afgeleid van 'Heerlyckheyds loff'¹¹. 'Heerlyckheyds loff' was waarschijnlijk een veel gezongen lied, want het is ook opgenomen in *Een bundeltjen uitgekijpte geestelyke gezangen*¹². In dit bundeltje is het lied exact hetzelfde als de versie in *Uyt-spanningen*; de naam van Van Lodenstein wordt er niet bij vermeld. Gezang 62 'Jezus voorbeeld' is afgeleid van een lied met dezelfde titel uit Van Lodensteins *Uyt-spanningen*¹³. En gezang 68 'Zelfverloochening' is afgeleid van 'Hert-sterckte in JEHOVA II'¹⁴. Ook 'Jezus voorbeeld' komt in een bloemlezing voor¹⁵.

Om duidelijk te maken hoe ingrijpend de veranderingen zijn geweest die de samenstellers van de *Evangelische Gezangen* hebben aangebracht, worden hieronder de gedichten afzonderlijk vergeleken met de betreffende gezangen. Een enkele keer zullen enkele strofen uit de oorspronkelijke gedichten 'synoptisch' naast de daaruit gedestilleerde coupletten van het gezang worden gezet. De cursiveringen geven dan de overeenkomsten weer.

Hert-sterckte in JEHOVA I en II

In de bewerking van 'Hert-sterckte in JEHOVA I' zijn de coupletten 1 tot en met 3 niet overgenomen. In de eerste strofe wordt het 'Soet geselschap' bezongen, dat de heerser van de hemel pleegt te loven. Of je nu als Paulus gevangen zit (strofe 2), of niet meer kunt zingen, zoals de Israëlieten bij de rivieren van Babel (strofe 3), de hemel behoudt zijn kracht. De verwijzing naar Paulus en de Babylonische ballingschap is in Gezang 21 van de *Evangelische Gezangen* niet terug te vinden.

-
8. De moeilijkheid bij het achterhalen van de uiteindelijke gezangen van afgeleid zijn, zit in de grote wijzigingen, ook in de eerste coupletten en de titels. R. Bennink-Janssonius heeft dit in de vorige eeuw al uitgezocht en daarom heb ik veel gebruik gemaakt van zijn boek *Geschiedenis van het kerkgezag bij de Hervormden in Nederland*, tweede druk, Amsterdam 1863 (eerste druk 1860). A.W. Bronsveld geeft een uitgebreide beschrijving van alle evangelische gezangen en vermeldt ook hun herkomst: A.W. Bronsveld, *De Evangelische Gezangen, verzameld in de jaren 1803-1805, en in gebruik bij de Nederlandsche Hervormde Kerk. Historisch-letterkundig onderzoek*, Utrecht 1917.
 9. *Uyt-spanningen, Behelsende Eenige Stichtelyke Liederen en andere Gedigten. Verdeeld in vier Deelen. I. Bijbel-stoff: of Bedenckingen over, en Uyt-breydingen van eenige plaatsen der H. Schrifure of Psalmen. II. Aandagten over Bysondere Geestlijcke Stoffen. III. Stigtelijcke Invallen op verschedene Voorvallen. IV. Boetdigen. Ende een Aanhangsel van verschedene soo in d'ordre overgeslagene, als andre. Utrecht, 1676.* Gebruik is gemaakt van de vierde, verbeterde en vermeerderde druk, Amsterdam, 1683.
 10. *Uyt-spanningen*, 78-81.
 11. *Uyt-spanningen*, 155-158.
 12. *Een bundeltjen uitgekijpte geestelyke gezangen tot dienst aller bond- en gunstgenoten van JEHOVAH, den drieenige en algenoegzamen God. Vermeerderd met een tweede Deel*, negende druk, Groningen 1752, 230-232.
 13. *Uyt-spanningen*, 152-155.
 14. *Uyt-spanningen*, 82-84.
 15. Bronsveld, *De Evangelische Gezangen*, 259. Bovendien vermeldt Bronsveld, 227, dat 'Heerlyckheyds loff' nog in een andere bloemlezing voorkomt.

J. van den Akker

Daar wordt de onaantastbaarheid van de hemelse glans, ondanks menselijke misère, teruggebracht tot de samenvatting: 'Alles moog verdonkring vreezen, Maar dat vreesst uw luister niet'. Op deze regels volgen drie regels die identiek zijn met het origineel en eigenlijk de eerste drie strofen van Van Lodenstein samenvatten:

Zitten wij in treurig duister,

Nog behoudt dat eeuwig licht

Al zijn' glans en al zijn luister.

Ook de verwijzing naar het, in de Nadere Reformatie zo bekende, gezelschap is uit gezang 21 verdwenen, terwijl dat bij Van Lodenstein twee maal voorkomt. Het lied in de *Evangelische Gezangen* was alleen niet in eerste instantie bedoeld om thuis gezongen te worden, maar in de kerk. Hiernaast kan een rol hebben gespeeld dat juist in de gezelschappen een aversie tegen het zingen van gezangen in de kerk heerste¹⁶. Rond 1830 waren er nog vele gezelschappen, die het gedachtengoed van de Nadere Reformatie een warm hart toedroegen. Deze gezelschappen hebben zeker een rol gespeeld bij de Afscheiding. Het is aannemelijk dat in deze gezelschappen het werk van Van Lodenstein veelvuldig gezongen is. En zeker 'Hertsterckte in JEHOVA' dat speciaal voor gezelschappen geschreven lijkt te zijn. En nu is juist dit lied omgebouwd om in de kerk gebruikt te kunnen worden! Dat zal De Cock zeker gestoord hebben. Ter nuancering van bovenstaande is het van belang te bedenken dat niet allen in afgescheiden kring gekant waren tegen de *Evangelische Gezangen*. Zo citeert W. Mugge in zijn *De leiding des Heeren* het eerste couplet van gezang 21 vol enthousiasme¹⁷. Het is opmerkelijk dat het werkje van Mugge is uitgegeven met behulp van De Cock!

Vanaf couplet 4 van Van Lodenstein loopt de bewerking redelijk gelijk op met het origineel. In elk couplet van de bewerking zijn er twee regels toegevoegd. Dit zal verband houden met het feit dat het lied op een andere wijs is overgezet, waardoor twee extra regels nodig waren. In deze extra regels wordt of hetzelfde gezegd als in een voorgaande regel, of er wordt iets nader uitgewerkt¹⁸. De extra regels veranderen niets aan de strekking van het origineel in de coupletten 4 tot en met 14. Dat het laatste couplet van Van Lodenstein is weggelaten door de samenstellers van de *Evangelische Gezangen* houdt weer verband met de bestemming van het lied; niet in eerste instantie voor gezelschappen, maar voor in de kerk.

Wat de wijzigingen van de bewerkers voor effect had op het lied blijkt uit het volgende voorbeeld, waarin strofe 6 en 7 van Van Lodenstein naast couplet 3 en 4 van de *Evangelische Gezangen* worden gezet:

6.

Wy sijn niet dan voor den Heer

3. Zou die ootmoed ons niet voegen?

Wij zijn niet, dan voor den Heer;

In uw' wil is ons genoeg,

16. In 1822 ontstond bijvoorbeeld uit de aanhang van J.W. Vijgeboom, oefenaar te Axel, de 'Herstelde Kerk van Christus'. Deze 'kerk' keerde onvoorwaardelijk terug naar de oude hervormde belijdenis en wees de *Evangelische Gezangen* af (J. Vree, 'De Nederlandse Hervormde Kerk in de jaren voor de Afscheiding' in: W. Bakker, *De afscheiding van 1834 en haar geschiedenis*, Kampen 1984, 52).

17. W. Mugge, 'De leiding des Heeren, gehouden met W. Mugge, stuurman in de N. Pekel-A', in: H. de Cock, *Verzamelde Geschriften*, deel 1, uitgegeven door D. Deddens (red.), Houten 1984, 373. In het tweede deel van zijn werkje, 557 en 562, citeert Mugge ook uit gezang 22 en 13.

18. Bijvoorbeeld: 'Of het sta, dan of het vall' is ongeveer gelijk aan 'Of wij drijven, of wij zinken' (couplet 2, regel 4 en 7). Dit geldt ook voor 'Diepe wijsheid zijn uw paden' en '[wijsheid] Zijn uw wegen allemaal' (couplet 4, regel 1 en 4). Het uitleggen van een begrip gebeurt bijvoorbeeld in couplet 6: 'des Heeren eer' wordt daar uitgelegd als 'Wijsheid, goedheid, alvermogen'.

VAN LODENSTEIN EN SLUITER BEWERKT VOOR DE *EVANGELISCHE GEZANGEN*

En ons heyl is in sijn eer;
En sijn eer in al sijn wercken:
Als hy ons dan sincken doet
kunnen wy sijn lof maar stercken;
Wat hy doet is even goed.

*En ons heil is in uw eer;
En uw eer in al uw werken,
Zelfs als Gij ons zinken doet:
Kunnen wij uw' lof maar sterken,
Wat Gij doet is even goed.*

7.
Wijsheyd sonder eynd' of paal

Sijn sijn wegen altemaal:
Sijn sy suerheyd/ sijnse soetheyd
Laat ons altijd swijgen stil
Want de wesentlijcke Goedheyd,
Maackt het goed/ met dat sy 't wil.

4. Diepe wijsheid zijn uw paden,
Wijsheid zonder eind of paal
Zijn, o hooge God! uw daden,
Zijn uw wegen altemaal;
Zijn ze zuurheid, zijn ze zoetheid,
Wij aanbidden, zwijgen stil:
Want de wezenlijke Goedheid
Maakt goed met dat Zij 't wil.

In dit voorbeeld is goed te zien dat het couplet twee regels langer is gemaakt. De eerste zin slaat terug op het couplet erboven: zouden wij ons niet naar Gods majesteit voegen? Het 'In uw' wil is ons genoeg'; de andere extra zin voegt inhoudelijk niets aan het lied toe. Het zegt ongeveer hetzelfde als de zin die erop volgt: 'En ons heil is in uw eer'. De stijl van het origineel is iets verzorgder; in de eerste regel is 'wij' het onderwerp en wordt over de Heere in de derde persoon gesproken. Dat hield Van Lodenstein het hele lied aan. De bewerkers stappen na hun tweede versregel over naar de tweede persoon (uw) om de Heere de lof te zingen.

In couplet 7 van gezang 21 zijn de strofes 10 en 11 samengenomen. Hierdoor komt er iets minder accent te liggen op de ondoordringbaarheid en onberispelijkheid van Gods raadsbesluit. Toch komen deze elementen ook in de bewerking duidelijk naar voren. En, zoals vermeld, is de laatste strofe van Van Lodenstein helemaal weggelaten. Daardoor mist het gezang de inclusie van het oorspronkelijke gedicht, omdat in de eerste en de laatste strofe het 'soet geselschap' bezongen wordt.

Bovendien mist het gezang nu de mystieke connotatie die uit de laatste strofe spreekt: 'Dat den hemel 't ons doe sien, En ons' wille doe verdrincken; Tot wy met verwondering, In dien ocean versincken, En vergeten alle ding.'

In de *Uyt-spanningen* van Van Lodenstein volgt op 'Hert-sterckte in JEHOVA I' direct deel twee. Beide gedichten hebben bij Van Lodenstein ook duidelijk betrekking op elkaar, zoals uit de eerste strofe van deel II ook blijkt. Het is op dezelfde wijs als deel I en ook hier komt het gezelschap ('vroom geselschap') ter sprake. Bovendien wordt, net als in strofe 1 van deel I, het vaderland genoemd. In de *Evangelische Gezangen* is er van dit verband niets meer terug te vinden. Van Lodenstein legt in deze twee gedichten de nadruk op het vaderland en de 'soete band' van het gezelschap, omdat hij deze twee gedichten heeft geschreven toen hij als gijzelaar van de Fransen vast zat op het Fort Nieuw Rees in het hertogdom Kleef¹⁹. Net als in het eerste deel is ook hier de eerste strofe niet overgenomen. Bovendien volgen ze niet meer op elkaar (ze zijn gezang 21 en 68 geworden). En er is ook nog eens voor twee verschillende melodieën gekozen. De argeloze

19. J.C. Trimp, *Jodocus van Lodensteyn. Predikant en dichter*, Kampen 1987, 152-154.

J. van den Akker

kerkganger heeft er dus geen idee van dat deze twee gedichten ooit bij elkaar hebben gehoord²⁰. Het uit elkaar trekken van de twee gedichten van Van Lodenstein zal te maken hebben gehad met de rubriekenindeling in de *Evangelische Gezangen*. Gezang 21 valt onder de rubriek 'Van de schepping en voorzienigheid' en gezang 68 onder 'ellende en verlossing'. Anders dan in gezang 21 hebben de bewerkers nu niet van een volgend couplet het eerste gemaakt (zoals bij 'Hertsterckte I', waar strofe 4 het eerste couplet werd), maar ze hebben zelf een nieuw eerste couplet gecreëerd. In dat eerste couplet wordt de zaligheid bezongen van het berusten in je lot en je voegen naar Gods wil. Dat geeft een heel andere inzet dan het origineel. Van Lodenstein heeft drie volle coupletten nodig om tot deze conclusie te komen. Hij spreekt uitgebreid over het 'ziel-verdervend eygen' dat steeds weer in het menselijk handelen de boventoon voert: op goede voet staan met familie en vrienden, jezelf goed voelen en plezier hebben lijkt veel waard. Pas in couplet 4 zegt hij waar het echt om gaat: je moet aan de Heere alles toestaan en al het eigene is daaraan ondergeschikt. In couplet 2 van de bewerking komt dit nog wel even naar voren en zijn drie regels uit de originele strofe 2 overgenomen.

Strofe 5 van het origineel is eigenlijk de enige die in zijn totaliteit in gezang 68 is blijven bestaan. Hiernaast alleen nog enkele regels uit de strofes 2, 8 en 9. Het gezang is daarom nauwelijks meer een bewerking van een gedicht van Van Lodenstein te noemen. Het is meer een nieuw lied dat op het gedicht van Van Lodenstein gebaseerd is²¹.

De inhoud van de coupletten 6, 7 en 8 wordt samengevat in 'Niets met al, niets zijn wij waardig; [...] Alle ding behoort zijn' Heer'. Doordat Van Lodenstein dit in drie strofes uitwerkt, komt er veel nadruk te liggen op de onbevattelijkheid van God en de nietigheid van de mens, die zichzelf juist wel heel wat vindt, maar hij/zij is slechts een stofje in de wind. In gezang 68 heeft dit veel minder nadruk, omdat de bewerkers alleen maar de hierboven geciteerde samenvattende zinnen hebben overgenomen. Ook in het vervolg van gezang 68 ligt er minder nadruk op de spanning tussen Gods grootheid en de nietigheid van de mens. In het origineel wordt heel sterk de nadruk gelegd op het eren van God. Dat is de opdracht van de mens; Gods grootheid eren en daarin opgaan, niet op eigen belang uit zijn. In strofe 10, 'mijn heil is niet gelegen, In dat my yet goeds geschied', in 12 'Ick ben maar tot godes eer' en in 14 'Foey! dat ick oyt onbedocht, 't Heyl in eygen voordeel socht!'. De bewerking besteedt veel minder aandacht aan de nietigheid van de mens en neemt vooral het bezingen van Gods eer over.

Van Lodenstein geeft in zijn laatste strofe nog een mooie inclusie met het begin: hij eindigt met een zelfbestrafing van het zoeken naar eigen voordeel; dat eigen voordeel is in de eerste drie strofes ingevuld. De bewerkers hebben ook een inclusie in hun gezang geschreven: de eerste regel luidt namelijk: 'Zalig! zalig,

20. De kerkganger vond zelfs niet vermeld dat genoemde gezangen op gedichten van Van Lodenstein waren gebaseerd. Bij de liederen wordt niet vermeld welke dichter het lied gemaakt, bewerkt of vertaald heeft. De Cock vond dit onbegrijpelijk en hij vermeldt dan ook in een bijlage welk lied door wie is gedicht; De Cock, *De zoogenaamde Evangelische gezangen*, 57-60.

21. Bronsveld, *De Evangelische gezangen*, 275.

VAN LODENSTEIN EN SLUITER BEWERKT VOOR DE *EVANGELISCHE GEZANGEN*

niets te wezen' en de laatste: 'Zalig niets voor U te zijn.'²²

Heerlyckheids loff

De eerste vier coupletten van evangelisch gezang 43 zijn behoorlijk getrouw overgenomen van het origineel in de *Uyt-spanningen*, zij het dat ook hier door een verandering van melodie enkele extra regels nodig waren. Als voorbeeld de eerste strofe van Van Lodenstein en het eerste couplet van de bewerking:

Hoog! omhoog! mijn ziel/ na boven!	<i>Hoog, omhoog, het hart naar boven!</i>
Hier beneden is het niet:	<i>Hier beneden is het niet:</i>
't Rechte leven/ lieven/ loven.	<i>'t Ware leven, lieven, loven</i>
Is maar daarmen Jesum siet.	<i>Is maar, daar men Jezus ziet.</i>
Al wat gy siet op aard	<i>Wat men hoor' of zie op aard,</i>
Al wat gy hoort op aard	
Is uw kostlijk/ lieven/ leven/ loven	<i>Is ons kostelijk hart niet waard:</i>
Al wat gy wenscht op aard	<i>Wil men leven, lieven, loven;</i>
Is uw kost'lijk hert niet waard.	<i>Hoog, omhoog, het hart naar boven!</i>

Zoals uit bovenstaande vergelijking blijkt is de inhoud van Van Lodensteins gedicht in de bewerking redelijk recht gedaan. Dat geldt voor zijn eerste vier strofen in de eerste vier coupletten van het gezang.

Gezang 43 heet: De *Zielverheffing* tot Jezus, door deze naam is het opmerkelijk dat de bewerkers in de eerste zin van het bovenstaande voorbeeld het woord 'ziel' hebben vervangen door 'hart'. Van Lodenstein gebruikte zes keer '(mijn) ziel' in zijn gedicht, in het gezang staat even zovele keren '(het) hart'. De naam van het gezang is duidelijk afgeleid van het oorspronkelijke gedicht, maar als je alleen het gezang kent, is de titel van het gezang niet logisch, in het gezang gaat het immers om een 'hartverheffing'.

Couplet 6 van gezang 43 komt redelijk overeen met strofe 10 van Van Lodenstein. Het lijkt erop dat de bewerkers van het lied in couplet 5 een samenvatting hebben willen geven van de oorspronkelijke strofes 5 tot en met 9, zodat het nieuwe lied vier coupletten korter werd. In dit samenvattende couplet zitten thema's verwerkt die uit de strofen 5, 7, 8 en 9 komen²³. De kritiek op mensen die niet deugdzaam leven, verwoord in strofe 5, 6 en 9, is helemaal niet terug te vinden in gezang 43.

Hoewel sommige strofen woordelijk zijn overgenomen door de bewerkers, heeft het gezang wel een andere sfeer gekregen. In het gedicht van Van Lodenstein wordt Jezus niet persoonlijk aangesproken. In het gezang staat drie keer een directe aanroep tot Jezus (couplet 2: 'Niets, o Jezus, dan uw bloed', 5: 'Jezus! [...] Jezus! trek ons hart naar boven'). Doordat in het gezang de mensen met 'ons' worden aangesproken, terwijl Van Lodenstein dat met 'u' deed, wordt er in het gezang veel meer op het gevoel van de zangers en zangeressen gewerkt. Geheel in de lijn van de tijdgeest aan het einde van de achttiende eeuw.

22. Vgl. de teksten van 'Hert-sterckte in JEHOVA' en de twee bewerkingen in: A. Ros, *Ds. Van Lodenstein en de Franse overheersing. Een dramatische periode uit het leven van ds. Jodocus van Lodenstein. Met enkele liederen en brieven*, Utrecht, 1979, 53-66, 71-78.

23. De 'hemelvreugde' en 'des hemels heerlijkheid' uit dit couplet 5, komen voor in strofe 5, de regel 'Die ons hart eens smaken zal' komt uit 8, 'Wat ons ooit op aard verheugde, Gij verheugt ons boven al!' zijn afgeleid uit couplet 9 en 'Jezus! trek ons hart naar boven' komt uit 7.

J. van den Akker

Jezus voorbeeld

Het laatste lied van Van Lodenstein dat in de *Evangelische Gezangen* terecht is gekomen is gezang 62. De gedachten die door Van Lodenstein in zijn lied worden geuit, zijn in het gezang goed weergegeven, vaak zelfs woordelijk. Wel is ook hier voor een andere melodie gekozen. Dat heeft tot enkele aanpassingen geleid, met name in het refrein. Net als het origineel telt het gezang vijf coupletten. De coupletten zijn stuk voor stuk wel iets langer, als gevolg van de nieuwe wijs. Ter illustratie van de verschillen staat het eerste couplet hieronder:

Heyl' ge Jesu!

Hemelsch voorbeeld!
Der eng'len heylichend
Werdt als duisternis veroordeelt
By uwe suyverheyd.
Jesus is mijn onbesmet
*Hoof*t, en *Hert*: mijn *Geest* en *Wet*
Heyligt my/ heyligt my:
Ick moet *Jesu*, sijn als gy.
Heyligt my/ heyligt my:
Ick moet heylig sijn als Gy.

Heilge Jezus! mij ten leven,
Ter heiligmaking mij gegeven,
Hoe heerlijk zijt G'in heiligheid!
Hemelsch voorbeeld! al de luister
Van Englen heiligheid wordt duister,

Bij 't licht van uwe heiligheid:
O Gij! Zoo onbesmet,
gij zijt mijn Hoofd en wet;
Heilge Jezus!

O, heilig mij! Dat ik als Gij
In hart en wandel heilig zij.

Vergeleken met de voorgaande drie gedichten, is aan dit gedicht van Van Lodenstein het meeste recht gedaan door de bewerkers. Toch dient nog te worden opgemerkt dat ook in dit gedicht een verwijzing naar de mystiek teniet is gedaan. In strofe 2 staat: 'Wanneer sal mijn tocht en wil/ Eens in d'uw versinken stil?' in gezang 62 is dit verworden tot 'mogt [...], Mijn wil zich voegen naar zijn' wil, Dat ik met al mijn lust In zijnen wil berust'.

Ook bij dit gedicht is de bewerking weer veel subjectiever dan het origineel. In het bovenstaande voorbeeld wordt Jezus al tweemaal emotioneel aangeroepen. En dat gebeurt heel het gezang door (couplet 2 en 5: 'O Jezus!' en als refrein: 'O, heilig mij!'). Uit dit gedicht komt duidelijk naar voren dat de heiliging in het geloofsleven van Van Lodenstein centraal staat. Onze zaligheid moet bestaan in het 'leven, lieven en loven van God, zoals hij al in 'Heerlyckheys loff' dichtte²⁴.

Gezangen van Willem Sluiter

Van Willem Sluiter (1627-1673) zijn er twee gedichten in de bundel *Evangelische Gezangen* gekomen. Het eerste gedicht dat is opgenomen heet 'Gebed tot Jesum, om versterkinge en vertroostinge in de ure des doots' uit *Psalmen, lof-sangen ende geestelike Liedekens*²⁵. Dit gebed is opgenomen als gezang 185. Het tweede

24. Trimp, *Jodocus van Lodenstejn*, 189-190.

25. *Psalmen, lof-sangen en geestelike liedekens, op lees- ende sangh-mate gerijmt ende op alderhande, soo wel bekende ende gebruykelike, als ook gantsch nieuwe, van verscheiden meesters gemaekte sangh-geluyden, met bas ende discant, gestelt ende uygegeven door Wilhelm Sluiter*, Deventer 1661, 248-251.

VAN LODENSTEIN EN SLUITER BEWERKT VOOR DE *EVANGELISCHE GEZANGEN*

lied is een bewerking van 't Hemelsch Jerusalem' uit *Eibergsche sang-lust*²⁶, en is als gezang 190 terug te vinden. Het eerste gedicht is net als 'Heerlyckheids loff' van Van Lodenstein opgenomen in *Een bundeltjen uitgekijpte gezangen*, zij het dat het 'Gebedt tot Jesum' in het later toegevoegde tweede deel staat²⁷.

Gebed tot Jesum

Zoals de titel al aangeeft is het 'Gebedt tot Jesum, om versterckinge en vertroosting-ge in de ure des doots', een gebed om ook in doodsnoed het vertrouwen te houden in de genade en het heil van Jezus. In gezang 185 zijn de eerste acht strofes van het 'Gebedt tot Jesum' van Sluiter zeer getrouw overgenomen. Veel verzen zijn woordelijk hetzelfde. Alleen is strofe 8 in de bewerking couplet 6 geworden. Strofe 9 en 10 zijn niet opgenomen, zodat strofe 7 het laatste couplet (namelijk couplet 8) van gezang 185 werd. Waarschijnlijk vonden de bewerkers strofe 7 een betere afsluiting van het lied, maar wilden ze strofe 8 toch opnemen.

De strofen 9 en 10 van Sluiter zijn niet opgenomen in de *Evangelische Gezangen*. Deze coupletten gaan over de tijd tussen dood en wederkomst. Als Jezus voor je gestorven is dan kan de dood je niet schaden, tenslotte zal je eeuwig in Gods rijk zijn. Omdat gezang 185 al bij couplet 8 ophoudt, eindigt het met de roep om zo snel mogelijk bij Jezus in zijn rijk te mogen zijn: 'Kom, haal m', o Jezus! in uw rijk, Ja amen! ja kom spoedig!'. Het gezang mist zo het bezingen van de komst van Gods koninkrijk.

't Hemelsch Jeruzalem

Waar in gezang 185 nauwkeurig de oorspronkelijke tekst van Sluiter werd gevolgd, is dat bij gezang 190 helemaal niet gebeurd. Hoewel de melodie van Psalm 79 gehandhaafd is, lijkt er een compleet nieuw lied te zijn gedicht dat slechts nog terloops aan Sluiters lied herinnert.

Alle verwijzingen naar het hemelse Jeruzalem zijn uit het gedicht gehaald in de bewerking, die als titel heeft gekregen: Het verlangen naar den hemel. Vooral het eerste couplet van het gezang is daardoor behoorlijk anders dan de eerste strofe van het origineel. Sluiter vergeleek de schoonheid van de nieuwe stad met een prachtig uitgedoste bruid. In de bewerking is daar een verzuchting voor in de plaats gekomen. Een verzuchting om eindelijk God te kunnen loven voor zijn troon, vrij van zonden. In coupletten 2 en 3 wordt het Vaderhuis bezongen in ongeveer dezelfde woorden als de Godsstad in strofe 2 en 3. Couplet 4 is al het laatste couplet van het gezang, terwijl Sluiters gedicht zes strofen telt. In het gezang is het accent meer komen te liggen op het verlangen naar de hemelse heerlijkheid. Aan het slot van het laatste couplet wordt er wel op gewezen dat we gelaten en lijdzaam moeten wachten tot God onze tijd rijp acht, toch staat de rest van het lied vol met al de schaduwzijden van het leven, waar we nu mee te

26. *Eibergsche Sang-lust, ofl geestelijke liedekens, tot dienst der sang-lievende Gemeinte van Eibergen, gedicht door haar toegenegen herder en leeraar, Wilhelm Sluiter*, tweede druk, Delft 1680, 83-85.

27. *Een bundeltjen uitgekijpte gezangen*, tweede deel, 23-24. Beide liederen zijn niet door Rutger Schutte opgenomen in zijn *Een nieuw bundeltje uitgekijpte geestelyke gezangen, ten Dienst aller Bond- en gunstgenoten van JEHOVAH, den drie-eenigen, en algenoegzamen God; opgesteld door verscheidene Godvruchtige zangers en zangeressen waar by een aanhangsel, komt van eenige zielsopwekkende gezangen en gedigten*, negende druk, Dordrecht 1744.

J. van den Akker

kampen hebben. Het oorspronkelijke gedicht heeft veel meer van een loflied op het hemels Jeruzalem, dan een klaagzang op het aardse bestaan. Natuurlijk wordt de heilige stad wel vergeleken met het gebrekkige leven dat wij nu kennen, maar dan alleen om de heerlijkheid van Jeruzalem meer glans te kunnen geven. In de bewerking zijn de verschillen met het aardse bestaan overgenomen, maar ze zijn niet direct gebruikt om daardoor des te meer de hemel te bezingen.

In de eerste strofe van Sluiter wordt de schoonheid van Jeruzalem vergeleken met een bruid: 'Gelijk een rijke Bruidt Met feest-cieraat omhangen En met veel staat en pracht Haar bruid'gom toegebracht Gansch vorstl'lijk in haar gangen.' Deze zinnen doen sterk denken aan het eerste hoofdstuk van Hooglied. In de mystiek werden deze elementen van bruidegom en bruid (Jezus en de ziel) vaak gebruikt, ook door Van Lodenstein²⁸. In het gezang is deze bruidsmystiek helemaal weggefallen.

De inclusie die Sluiter in strofe 5 en 6 met strofe 1 maakt, is in de bewerking helemaal weggefallen. Juist daardoor kreeg het gedicht van Sluiter een positieve wending, die gezang 190 helemaal niet heeft. Het gezang heeft nu als slot gekregen:

Heer! haal ons spoedig t'huis,
Die hijgend naar U smachten;
Maar neen! leer Gij ons stil,
Gelaten in uw' wil,
Met lijdzaamheid U wachten.'

De laatste twee regels zijn een opmerkelijke wending als we ze vergelijken met het slot van gezang 185, dat we hierboven behandelden: 'Kom, haal m', o Jezus! in uw rijk, Ja amen! ja kom spoedig!'.

Conclusie

Als we alle liederen, die naast elkaar zijn gezet, overzien, kunnen we na een vluchtige blik Hendrik de Cock al gedeeltelijk gelijk geven. Er zijn inderdaad 'grovere of geringere afwijkingen en uitlatingen' te constateren. Vooral gezang 68, de bewerking van 'Hert-sterckte in JEHOVA II', is nauwelijks meer een gedicht van Van Lodenstein te noemen.

We moeten echter verder kijken. Zijn de liederen ook 'schandelijk verdraaid, verknooid en verwrongen'? Zijn de liederen inhoudelijk gewijzigd, geven ze een andere theologische positie weer?

Het feit dat de bundel van *Evangelische Gezangen* tot stand was gekomen, betekende op zich al het innemen van een andere theologische positie, omdat het zingen van gezangen tijdens de eredienst een voorbijgaan aan de besluiten van de Nationale Synode te Dordrecht (1618/19) betekende. Inhoudelijk kan, na het overzicht in de paragrafen 2 en 3, in ieder geval gezegd worden dat er soms andere accenten worden gelegd. De bundel *Evangelische Gezangen* dient een andere doelgroep dan de bundels waarin de liederen oorspronkelijk zijn uitgegeven: niet het gezelschap of de 'huiselijke godsdienstoefening', maar de kerk. Ook was het doel niet zoals het psalmboek voornamelijk uit het Oude Testament te zingen, maar vooral uit het Nieuwe. Het beoogde kerkelijk gebruik impliceerde waarschijnlijk

28. Trimp, *Jodocus van Lodensteyn*, 186-189.

VAN LODENSTEIN EN SLUITER BEWERKT VOOR DE *EVANGELISCHE GEZANGEN*

ook het aanbrengen van een zo groot mogelijke diversiteit in de liederen van de bundel, daarom zijn bijna alle behandelde gedichten ingekort, zodat er ruimte overbleef in de bundel voor andere liederen. Bovendien zijn bepaalde thema's van Van Lodenstein en Sluiter uit de zeventiende eeuw kennelijk niet meer aansprekend geweest voor de bewerkers. Te denken valt aan de heimwee naar het vaderland van Van Lodenstein en de bruidsmystiek van Sluiter.

De liederen van Van Lodenstein hebben in de *Evangelische Gezangen* een positiever mensbeeld gekregen. In de bewerkingen worden de nietigheid en slechtheid van de mens wel onderschreven, maar veel minder uitvoerig en meer terloops (vooral in 'Hert-sterckte in JEHOVA' I en II). Daarentegen ligt bij gezang 190, de bewerking van Sluiter's 't Hemelsch Jeruzalem', wel de nadruk op de nietigheid van de mens. Dit loflied op de Godsstad is omgezet in een verlangen uit het gebroken, aardse bestaan gehaald te worden. Het geeft niet direct een beeld van de mens als zondaar, maar laat wel zien dat de mens het aardse juk maar ternauwernood kan dragen. Toch zal dit verschil De Cock meteen zijn opgevallen, omdat nu de nadruk ligt op een algemeen moralisme en in het lied lijkt het heil aan alle mensen te worden toegedacht; dat gaat rechtstreeks in tegen de Dordtse predestinatieleer. Het moraliserende element wordt nog versterkt doordat enkele gedichten subjectiever en persoonlijk zijn gemaakt door de bewerkers.

Naast deze verschuiving van het mensbeeld, is de mystiek uit de liederen van Van Lodenstein en Sluiter gehaald. Dat kan gebeurd zijn, omdat mystieke uitingen minder controleerbaar zijn, of omdat ze de bewerkers minder aanspraken. Het geeft de liederen hoogstens een iets ander accent, de boodschap in de liederen blijft wel dezelfde. Het was De Cock in zijn theologische opvatting mogelijk niet zozeer te doen om het terugbrengen van de mystiek, maar het weglaten ervan kan hem zeker gestoord hebben. Het ging De Cock immers ook om de bevinding als het hart in de prediking: 'In de vroomheid die Hendrik de Cock voorstaat gaat het om de eenheid van leer en leven, van belijden met de mond en beleven met het hart.'²⁹

Op deze verschillen na lijken de liederen theologisch gezien niet direct gewijzigd. Het zou eventueel nog wel mogelijk zijn dat de keuze van de liederen op zich al een theologische keuze van de samenstellers van de *Evangelische Gezangen* was. Door mee te werken aan de gezangenbundel, waardeerden ze de gereformeerde traditie anders en namen ze een positie in binnen de Nederlandse Hervormde Kerk en dat kan zijn weerslag op hun liederenkeuze hebben gehad, zodat ze daarom alleen slechts deze gedichten van Van Lodenstein en Sluiter zouden hebben gekozen. Bij het bestuderen van de gedichtenbundels van Sluiter en Van Lodenstein is mij dat overigens niet gebleken.

In *De zoogenaamde Evangelische Gezangen* beschrijft De Cock van alle liederen waarin ze van de rechte gereformeerde leer verschillen. Het zegt al iets dat de gezangen die op liederen van Van Lodenstein en Sluiter zijn gebaseerd, daarbij helemaal niet worden genoemd³⁰. Bovendien staat niet een van de hier behandelde

29. W. van 't Spijker, 'Theologie en spiritualiteit van de afgescheidenen', in: *De Afscheiding van 1834 en haar geschiedenis*, 151.

30. Klok noemt gezang 43 nog een keer (pag. 13) alleen niet direct in negatieve zin, maar in een opsomming van gezangen die over de Tweede persoon van de Drieëenheid handelen.

J. van den Akker

zes gezangen op de 'zwarte lijst' die De Cock achterin zijn boekje geeft³¹.

Kunnen we het nu eens zijn met het citaat van De Cock waarmee dit artikel opent? Er zijn inderdaad veel wijzigingen en inkortingen wat betreft de vorm, maar over het algemeen wordt de betekenis van de liederen mijns inziens niet echt verdraaid. Je kunt je wel afvragen of zulke grote tekstuele veranderingen verantwoord zijn in het werk van een ander, maar dat kwam in de achttiende eeuw vaker voor. De inclusie van 'Hert-sterckte in JEHOVA I' is in gezang 21 verdwenen en ook gezang 190 is minder fraai dan het origineel van Sluiter. Maar 'verknoeien' is wel sterk, daar ik niet de indruk heb dat de samenstellers moedwillig de gedichten wilden verknoeien. De samenstellers van de *Evangelische Gezangen* moesten rekening houden met andere melodieën, een andere functie en een andere tijd. En kennelijk waren ze poëtisch minder begaafd dan Van Lodenstein en Sluiter.

Theologisch zijn alleen de bewerkingen van gezang 21 (Van Lodenstein) en 190 (Sluiter) in zekere zin gewijzigd. Dat is ernstig, maar de verschillen zijn mijns inziens niet zo heel erg groot en ze wijzen niet op een moedwillig veranderen van de betekenis. Dan blijft nog wel het punt van De Cock over, dat de namen van Van Lodenstein en Sluiter gebruikt zijn om de *Evangelische Gezangen* makkelijker bij het volk ingang te doen vinden. Mensen als Hiëronymus van Alphen en Ahasverus van den Berg hebben oprecht gemeend dat het een verrijking voor de gemeente zou zijn, als het nieuwe verbond in Jezus Christus ook bezongen zou kunnen worden, zonder in zulke evangelische liederen van de belijdenis af te wijken. Juist vanwege dat oprechte streven van de samenstellers om in de gezangen Jezus te kunnen eren gaat het mijns inziens te ver om te beweren dat de samenstellers expres liederen van 'Godzalige mannen' opgenomen zouden hebben, om de schijn van rechtzinnigheid hoog te houden. De bewerkers vonden de gekozen liederen van Van Lodenstein en Sluiter gewoon in de bundel passen naast al die andere liederen. Waarom de commissie uiteindelijk in haar woord vooraf slechts vijf schrijvers genoemd heeft, te weten: Van Lodenstein, Johannes Vollenhove, Sluiter, Van Alphen en Rutger Schutte, blijft evenwel onduidelijk. Deze vijf dichters hadden slechts 26 van de 190 gezangen op hun naam staan, waarvan alleen Van Alphen al 15. Zo beschouwd kunnen de namen van Van Lodenstein en Sluiter dus wel gebruikt zijn om mensen over de drempel te halen. Kwantitatief gezien hadden in het woord vooraf beter Van den Berg en Feith genoemd kunnen worden, zij waren met z'n tweeën verantwoordelijk voor 85 gezangen. De Cock stelt dat terecht ter discussie³².

31. De Cock, *De zoogenaamde Evangelische gezangen*, 53-57: 'Korte lijst om met een oog opslag sommige stootende nieuwigheid drijvende of tegen Gods woord inloopende uitdrukkingen in de gezangen te kunnen zien opmerken en verafschuwen'.

32. De Cock, *De zoogenaamde Evangelische gezangen*, 57-60.